

XVIII. ve XIX. Yüzyıl Batılı Seyyahlara Göre Karaçay-Malkar Etnogenezi*

*The Karachay-Balkar Ethnogenesis through the Eyes of Western Voyagers
in the 18th and 19th Centuries*

Araş. Gör. Mertcan AKAN**

Özet

18. ve 19. yüzyılda Kafkasya'ya yolu düşmüş birçok Batılı seyyah ve bilim insanı ardında bu coğrafyayı ve bölge toplumlarını ayrıntılı bir şekilde tasvir eden birçok eser bırakmıştır. Johann Anton Güldenstädt, Jacob Reineggs, M. De Peyssonnel, Julius von Klaproth, Marie Felicite Brosset, Robert Sears, Robert Lyall, D. Freshfield, Ernest Chantre ve Cornelis de Bruijn gibi Batılı seyyahlar yazdıkları ile Kafkasya coğrafyasının kültürel, idari ve demografik durumunu ayrıntılı bir şekilde aktarmışlardır. Kaleme alınan bu eserler burada yaşayan halklarının tarihi ve bölgenin Ruslar tarafından işgali hakkında yazılmış bağımsız kaynaklar niteliğindedirler ki bunlardan bazıları Avrupa'nın çizdiği Kafkasya imgesine çok büyük katkılar sunmuştur. Bizim bu çalışmamızda amaç edindiğimiz odak nokta ise, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Karaçay-Malkar bölgesini ziyaret etmiş Batılı seyyahların yazmış oldukları edebî yahut bilimsel seyahat notlarında Karaçay-Malkarların en eski kökenlerine dair iddiaları-efsaneleri ziyaret ettikleri dönemlerdeki okuyuculara nasıl yansıttığı ve aktardığıdır. Kısacası adı geçen yüzyıllara ait yukarıda saydığımız şahısların eserlerinin bazılarında geçen Karaçay-Malkar etnogeneziyle ilgili izleri-görüşleri aktarmaktır.

Anahtar kelimeler: Rusya, Kafkasya, Karaçay-Malkar, Batılı Seyyahlar, Seyahatnameler

Abstract

Many Western voyagers and scientists who happened to pass Caucasus in the 18th and 19th century left behind detailed works describing the geography and the societies of this geography as legacy. Thanks to the comprehensive works of Western voyagers such as Johann Anton Güldenstädt, Jacob Reineggs, M. De Peyssonnel, Julius von Klaproth, Marie Felicite Brosset, Robert Sears, Robert Lyall, D. Freshfield, Ernest Chantre and Cornelis de Bruijn, Caucasian cultural, administrative and demographic situation passed to next generations. Those writings about the local history and the Russian occupation of the region were completely neutral resources, which made an important contribution to the creation of the Caucasian image on European minds. Our point in

* Bu makale "Avrasya Halklarının Tarihi-Kültürel Mirası" devamlı forumu çerçevesinde 24-29 Kasım 2014 tarihleri arasında Rusya Bilimler Akademisi'nde (Moskova-Rusya) düzenlenmiş olan "Karaçay-Balkar Halkının Etnogenezi, Tarihi, Dil ve Kültürünün Oluşumu" konulu uluslararası konferansta sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Ege Üniversitesi, TDAE, Türk Tarihi ABD, mertcanakan@gmail.com

this research is how the Western voyagers visited to the region in the 18th and 19th century pictured and transferred the claims and myths on Karachay-Balkar's ancient roots through their travel notes, both literary and scientific, to the readers of that times To sum up, our aim is to transmit the trails and views related to the ethnogenesis of Karachay-Balkar some of which were mentioned in the works of the voyagers we have listed previously.

Keywords: *Russia, Caucasus, Karachay-Balkar, Western Voyagers, Travel Books*

Jeopolitik yönden su yollarının tam ucunda yer alması ve kuzey-güney, doğu-batı yollarının birleştiği bir konumda olması sebebiyle Kafkasya her daim hem Batı dünyası hem de dünyanın geri kalanı için oldukça önemli bir pozisyona sahip olmuştur. Bu coğrafi konum Kafkasya'nın tarihî süreç içerisinde pek çok kültürün ve etnolojik unsurun ev sahipliği yapmasına sebebiyet vermiştir.

Avrupa'da Orta Çağ'ın sonları ve Sanayi Devrimi'nin arasında kalan merkantalist¹ dönem, özellikle ticaretin iktisadi faaliyetlere damgasını vurduğu, denizcilik, ticaret ve sömürgeci yaklaşımlar sayesinde Avrupa'da sermaye birikiminin arttığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında Rusya'nın dünya sahnesindeki yükselişi ve ticaret potansiyeli, Avrupalıların bu topraklara olan ilgisini arttırmış, Batı dünyasını değişik kaygılarla yine bu bölgede yaşayan insanların yaşam biçimleri, kültürleri, inanç biçimleri hakkında araştırmalar yapmaya sevk etmiştir. Özellikle İngilizlerin kurmuş olduğu "*Muscovy Company*" ile beraber bu bölgedeki seyyah sayısı da artmıştır.² Öte yandan Batılı seyyahların İran'a ve Doğu'ya geçmek için Kafkasya'yı kullanmaları uzun yıllar devam etmiştir. Bunların bir kısmı ticaret, bir kısmı din, bir kısmı spor, bir kısmı ise macera gibi amaçlarla bu coğrafyayı ziyaret etmiş ve izlenimlerini kaleme almışlardır.

Bazılarının aşırı romantik düşüncelerle yazıldığı, bazılarının gerçek tarihten ziyade hikâyelere yer verdiği, bazılarının ise gitmeden gitmiş gibi yazıldığı seyahatnameler sadece bu bölge örneğinde değil; bütün coğrafyalar için tarihî kaynak olarak kullanılırken derinlemesine irdelenmesi gereken kaynaklardır. Kafkasya coğrafyası için Batılı bilim insanlarının ve seyyahların yazdıkları burada yaşayan halklarının tarihi ve bölgenin Ruslar tarafından işgali hakkında yazılmış bağımsız kaynaklar niteliğindedirler. XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyılın başlarında bu bölgeye yönelik birçok seyahatname kaleme alınmıştır ki bunlardan bazıları Avrupa'nın çizdiği Kafkasya imgesine çok büyük katkıları olmuştur.

¹ Merkantilizm, 1600 ve 1750'li yıllar arasında ulusun zenginliğini ve buna bağlı olarak gücünü o ülkenin sahip olduğu değerli maden stoğu ile belirlediğini, kapitalist sistemin gelişebilmesi için devletin de ekonomik yaşama katılması gerektiğini savunan, dış ticaretin kutsandığı, korumacı bir politikadan oluşan ekonomik düşünce sistemidir. Adam Smith merkantilizmin rekabete kısıtlama getirdiği ve esas zenginliğin eldeki değerli madenlerin değil üretim elamanları olduğunu belirterek; David Hume ise gereğinden fazla değerli madenin ülkeye girmesinin para arzının ve fiyatların yükselmesine sebebiyet verdiği, bunun diğer ülkelere karşı rekabet avantajını ortadan kaldırdığı ve ihracat-ithalatın eşitleninceye kadar ihracatın azaltılması gerekliliğini belirterek eleştirmişlerdir. Adams teoremi ve Sanayi Devrimi ile birlikte merkantilizm yerini liberalizme bırakmaya başlamıştır. Merkantilizm hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy 1600-1750*, University Of Colifornia Press, Berkeley 2011.

² Rusya sahasına XVI. yüzyıldan 1917 Ekim Devrimi'ne kadar olan zaman zarfında yabancı seyyahlarca yapılan bazı seyahatlerin katoloğu için bk. *Russia through the Eyes of Foreigners: Travel and Personal Accounts from the Sixteenth Century to the October Revolution 1917*, IDC Publishers, Leiden.

XVIII. yüzyıla ait Adam Olearius, John Hanway, M. De Peysonnel, Ellis George, T.J. Ditmar, Dr. J. Reineggs ve Peter Simon Pallas gibi şahısların eserleri ve yine XIX. yüzyıla ait Robert K. Porter, Engelhart, Julius Klapproth, Robert Lyall, Mr. Will Glen, de Marigny, Edmund Spencer, James Stanislaus Bell, John Longworth, Hommaire de Hell, Moritz Wagner, Gustave Radde, Leonti Lyulye, D. Freshfield, Ernest Chantre ve C. Von Hahn'in eserleri Kafkasya coğrafyasında yaşayan halkların tarihleri, yaşayışları, inanç sistemleri ve Ruslara karşı yürüttükleri direnişi yansıtmaları açısından göz önünde bulundurulması gereken eserler niteliğindedirler.

Bizim bu çalışmamızda amaç edindiğimiz temel nokta ise, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Karaçay-Malkar bölgesini ziyaret etmiş Batılı seyyahların -ki bunlardan bazıları bilim insanı kimliğine sahiptirler- yazmış oldukları edebî yahut bilimsel seyahat notlarında Karaçay-Malkarlıların en eski kökenlerine dair iddiaları-efsaneleri ziyaret ettikleri dönemlerdeki okuyuculara nasıl yansıttığı ve aktardığıdır. Kısacası adı geçen yüzyıllara ait yukarıda saydığımız şahısların eserlerinin bazılarında geçen Karaçay-Malkar etnogenezlerine³ ait izleri-görüşleri aktarmaktır.

Çerke Irmağı'nın kaynak havzasından Laba Irmağı'nın kaynak havzasına kadar uzanan ve Kafkas dağlarının en yüksek zirvesi Elbruz ve çevresindeki yüksek dağlık arazide yaşayan Karaçay-Malkarlılar tarih boyunca Kafkasya'da hâkimiyet kuran Kimmer, İskit, Hun, Bulgar, Alan, Hazar, Kıpçak gibi kavimlerle çeşitli Kafkas halkalarının etnik, sosyo-kültürel bütünleşmesinden ortaya çıkmış bir Kafkas halkıdır [Tavkul 2007: 150].

Kendilerine Tavlu (Dağlı) adını veren Karaçay-Malkarlılar için Kafkas halkları değişik etnik isimler kullanmaktadırlar. Adigeler Karaçaylılar için *Karaşey* ve *Kuşha*, Abhazlar *Akaraç*, Abazalar *Karça*, Gürcü-Svanlar *Mukrçay*, Osetler *Asi*, Gürcü-Megreller *Alanı* adlarını kullanır iken Gürcüler onlara *Karaçiolı* adını kullanmaktadırlar. Malkarlılar için Gürcüler *Basiyani*, Gürcü-Svanlar *Sabir*, Abhazlar *Azuha*, Osetler *Asson*, Kabardeyler *Balkar* ve *Kuşha* adlarını kullanmışlardır [Tavkul 2007: 151]. XIX. yüzyılın sonlarında Rus literatüründe ise Karaçay-Malkarlılar için *Gorskiy Tatar* (Dağlı Tatar), *Gortsı* (Dağlı), *Dağlı Kabardeyler* ve eteğinde yaşadıkları Elbruz Dağı'ndan etkilenecek Karaçaylılar için *Elbruz Tatarı* adı da kullanılmıştır [Tavkul 2007: 151].

Karaçaylılar hakkında Avrupa kaynaklarındaki ilk bilgiler 1404 yılında Kafkasya'da bulunan Dominiken tarikatına mensup piskopos Johannes de Galonifontibus'un⁴ notlarıdır. Galonifontibus "Kara Çerkesler" adını verdiği Karaçaylar hakkında şu bilgilere yer verir:

"Çerkesya ya da Zikia adı verilen ülke, Karadeniz'in arkasındaki dağların eteklerinde uzanır. Burada iki değişik halk yaşar. Yüksek dağların üzerindeki

³ Halk anlamına gelen "*ethnos*" ve başlangıç, varoluş anlamına gelen "*genesis*" kelimelerinin birleşiminden ortaya çıkan Etnogenez, genel anlamda halkların kaynağını ve ortaya çıkışını ifade etmektedir. Etnos ortak içyapıya ve kendine özgü davranış kalıplarına sahip bireyler topluluğudur. Etnos dediğimiz etnik kimlikler insanlar gibi doğar, büyür ve ölürler. Bu süreçte de etnogenez denemektedir. Etnoslar iki şekilde oluşurlar: Birleşme ve ayrılma. İlkinde bir etnosun bir parçası diğer kısmı ile birleşip yeni bir etnos oluşur. İkincisinde ise bir parça kopup coğrafi olarak yer değiştirip süreç içerisinde yeni bir etnos oluşur. Etnos ve Etnogenez kavramlarına yönelik daha ayrıntılı bilgi için bk. Lev N. Gumilev, *Etnogenez: Halkların Şekillenışı, Yükseliş ve Düşüşleri*, Çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2004.

⁴ 1377'de Nahçıvan piskoposluğuna tayin edilen Johannes de Galonifontibus adlı kişinin Timur'un Osmanlılara karşı aldığı zaferi Venedik, Ceneviz, Londra ve Paris gibi Avrupalılara duyurmak için elçi olarak gönderdiği Sultaniyeli Johannes'in eski adı olduğu bazı bilim insanlarıncı kabul edilmişse de, ikisinin farklı kişiler olduğuna dair görüşler de bulunmaktadır. Johannes de Galonifontibus hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Tardy Lajos, "Johannes De Galonifontibus 1404", *Evi utibesza-moloja a Kaukazusi nepekrol, Antik Tanulmanvok (Studia Antiqua)*, XXIV. N 1-2, Budapest, 1977, ss. 91-123; Tardy Lajos, "The Caucasian Peoples and their neighbours in 1404", *Acta Orientalia*, Budapest, 32 (1), 1978, ss. 83-111.

vadilerde yaşayan halk 'Kara Çerkesler'dir. Aşağılarda deniz kenarında yaşayanlar ise 'Beyaz Çerkesler'dir. Kara Çerkesleri hiç kimse ziyaret etmez. Onlar da tuz ihtiyaçlarını karşılamının dışında dağlarını asla terk etmezler. Kara Çerkeslerin kendilerine özgü bir dilleri vardır" [Lajos 1978: 105].

1630-1649 yılları arasında Kafkasya'da bulunan İtalyan Teatin misyoneri Arcangelo Lamberti'nin 1654 yılında yayımladığı eserinde⁵ Karaçaylardan "Karaçiolli" olarak bahsetmektedir. Lamberti'ye göre:

"Kafkas dağlarının kuzey eteklerinde 'Karaçioliler' ya da 'Kara Çerkesler' adı verilen halk yaşar. Onlara bu Ad yaşadıkları dağlarda gök daima bulutlu ve karanlık olduğundan verilmiştir. Dilleri Türk dilidir, fakat hızlı konuşuklarında anlamak zordur. Beni hayrete düşüren şey, bu kadar garip dilleri konuşan çeşitli milletlerin ortasında Karaçioliler Türk dilinin saflığını nasıl korumuşlardır? Kafkasların kuzeyinde eskiden Hun Türkleri yaşamışlardır. Karaçioliler de bu Hunların bir dalıdır. Şimdiye kadar eski dillerini korumuşlardır" [Tavkul 2007: 152-153].

1671-1673 yılları arasında Osmanlı toprakları, Gürcistan, Ermenistan ve İran'a seyahat etmiş ve bu seyahatlerini on cilt hâlinde toparlamış olan Fransız seyyah Jean Chardin, Orta Doğu ve İran coğrafyası hakkında önemli eserler vermiş ilk Batılı bilim insanlarından. Yolculuğunu İstanbul, Kefe, Megrelya üzerinden devam ettirerek Tiflis'e geçmek isteyen Chardin, Kafkasya dağlarının eteklerinde yaşayan diğer halklar hakkında olduğu gibi Karaçaylar hakkında da önemli veriler sunmaktadır:

"Bugün Kafkaslarda yaşayanlar Hun adıyla ün yapan, farklı küçük halklar halinde ayrılmış kavgacı bir ulus oluşturuyor. Ülkeleri eskiden Kafkas Dağı ile Hazar Denizi arasında, Amazonların ülkesi olarak tayin edilen ve Ermenistan'ın kuzey sınırını oluşturan Alanlar, Kolhis ile sınırdadır. Alanlar Romalılara karşı yedi yüzyıl boyunca İranlılara katılan bir ulustur. Diğerleri Suanlar (Svanlar), Gigueller, Caraciale ve Kara-Çerkeslerdir. Hepsi de isimlerinden daha barbar ve halen çok değişmemiş halklardır. Alanlara Alainler, Svanlara Tzanlar (Çanlar), Giguellere Zechien ve Kara-Çerkeslere Caraciale denildiği tarihe hâkim olanlar tarafından fark edilecektir. Türklerin adlandırmasıyla bu Kara-Çerkesler, yani Kara Kafkasyalılar, Kuzey Kafkasyalılardır.⁶ Türkler onlara bu ismi veriyor ama bunlar ülkelerini sürekli kuşatan sisten dolayı yeryüzünün en güzel halkıdır. Eskiden Hristiyanlarmış. Bu da bazı hareketlerinden ve ülkelerinde uyguladıkları bazı ayinlerden fark ediliyor. Fakat günümüzde dinsizler. Geçimlerini hırsızlıkla sağlıyorlar ve en kararlı haydutlardan daha beterler; neredeyse çıplak geziyorlar; hiçbir sanatı bilmiyorlar ve konuşmalarının dışında insani yönleri neredeyse yok; diğer halklardan daha uzun boylular, görünüşleri ve sesleri öyle ürkütücü ki kalplerinin ve ruhlarının da aynı olduğu zorlanmadan anlaşılıyor. Onlara baktığınızda korkuya kapılıyorsunuz ve özellikle de onları iyi tanıyıp dünyaya-

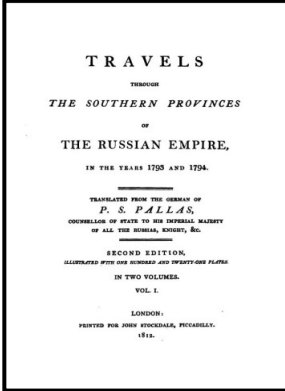
⁵ Lamberti'nin bu eseri için bk. P.D. Arcangelo Lamberti, *Relatione della Colchide hoggi detta Mengrelia, nella quale si tratta dell'origine, costumi e cose naturali di quei paesi*, Napoli, 1654.

⁶ Klaproth'a göre (1823) İmeritililer bunlara Karaçayı, Karaçiolli, ve Tatarlar da Kara-Çerkes ismini veriyor. Birinci adlandırma muhtemelen Karaçay ülkesi anlamındaki Karaçay İli, ikincisi de yine yaşadıkları bölgenin ismi Karaçay-Çerkes'den geliyor. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Jean Chardin, *Chardin Seyahatnamesi 1671-1673*, Ed. S. Yerasimos, Çev. Ayşe Meral, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014, ss.110.

nın en kararlı katilleri ve en gözü pek hırsızları oldukları hakkında iyice uyarılmış olduğunuzda daha da çok korkuyorsunuz. Bu ülkelerin hepsinin dili birbirinden farklı ama hepsinin tabanı Kırım'a veya Phasis (Rioni) Nehri'ne yakın olmalarına göre ya Slavcadan ya da Gürcücüden⁷ geliyor".

1788 yılında Londra'da yayımlanan George Ellis'in seyahat anılarında Kafkasya'nın Nogay-Tatar kökenli halklar sıralanırken bunların arasında Argudan ve Terek ırmakları arasında yaklaşık 1000 aileden oluşan Malkarlılar [Ellis 1788: 16] ile Kuban nehrinin kaynağına yakın yerde yaşayan yaklaşık 200 aileden oluşan ve farklı bir diyalektik ile konuşan -ki Güldenstaedt buna Basiania der- Karaçaylılara [Ellis 1788: 16] (Karadshiki) da yer verilmiştir.

Coğrafi ve doğal tarih alanındaki keşiflerin yanı sıra Rus Çarlığı'nın çok uluslu bir yapıda olması beşeri bilimlere ve dil bilimine çok önemli veriler sunacağından bilim insanlarının dikkatini çekmiştir [Barthold 2004: 317]. Önceden belirttiğimiz gibi XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Kafkasya coğrafyasını ziyaret eden birçok Batılı seyyah olmuştur. Ancak bunların içerisinde en ayrıntılı ve geniş açılı bilgiler aktaranlar genellikle Alman dilli bilim insanları olmuştur ki özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren St. Petersburg Bilimler Akademisi bünyesinde organize edilen "akademik keşifler"de görev alan bu bilim insanlarının sunmuş olduğu bilgiler Rusların gerek Osmanlı, gerek İran, gerekse Kafkas halklarına karşı yürütmüş olduğu mücadelede muazzam katkılar sunmuştur [Sidorko 2002: 284].

Alman bilim insanı Dr. J. Reineggs'in⁸ çalışmaları incelenerek hazırlanan "General, Historical and Topographical Description of Mount Caucasus" isimli eserde Karaçaylılar yine Tatar kabilesi olarak geçmekte ve yaklaşık 130 aileden oluşan bir nüfustan bahsedilmektedir. Ayrıca Reineggs eserinde Digorları, Utigur Bulgarları'yla özdeşleştirir, Baksan vadisinde Orusbiy denilen bir topluluktan bahsetmiştir [Mızıyev 1998: 85].

Ünlü Alman doğabilim uzmanı Peter Simon Pallas, 1793 ve 1794 yıllarında II. Katerina'nın emri ve himayesi altından geniş Rusya coğrafyasında jeolojik araştırmalar yapmış ve bu sırada Kafkasya hakkında da izlenimlerini aktarmıştır [Erkan 1999: 37]. Seyahat izlenimleri 1812 yılında kitap hâlinde yayımlanan Pallas, eserinin birinci cildinde Kafkas halklarını sıralarken Nogay ve Tatar kökenliler arasında Karaçay ve Malkarlara da yer vermektedir.

Peter Simon Pallas'ın aktardıklarına göre *Karatshais*, *Karshagas*, *Karatsherkes* ve *Karats-holes* olarak adlandırılan ve Elbruz dağının kuzey eteklerinde ve Kuban nehrinin kaynağına yakın bir bölgede yaşayan bir Nogay kabilesi olan Karaçaylar yaklaşık olarak 200 haneli nüfusa sahip olup, kaliteli atlarıyla ün salmıştır.

Pallas'ın Malkarlar hakkındaki görüşleri ise daha dikkat çekicidir. Pallas, Malkarlar olarak da adlandırılan Çegem ve Balkarların -henüz tam olarak aydınlatılmamış ve üzerinde çalışılması gerekliliği yorumuyla birlikte- geleneklerine göre Bulgarlarla Greklerin bir karması olduğu ve sonrasında bunlara Kumuk, Nogay ve Kalmukların eklenmesiyle oluşan bir halk olabileceğini belirtir. Yine Malkarların nüfusu hakkında ise yaklaşık 1235 aile gibi bir sayı dile getirmiştir.

⁷ Karaçaylar'ın dilleri Türk grubuna aittir, Osetlerle birçok ortak kelimeye sahiptirler [Chardin 2014: 110].

⁸ Dr. Jacop Reineggs'in Kafkasya'nın tarihi ve topografik özelliklerini anlatan eseri 1797 yılında Hildesheim ve St. Petersburg'da yayımlanmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Dr. Jacop Reineggs, *Allegemie Historich, Topographische Beschreibung des Kaukasus*, Hildesheim-St. Petersburg 1797.

hakkında Elbruz dağının eteklerinde yaşayan Tatar kabilelerinden [Porter 1821: 128] –ki bunların Karaçaylar olma ihtimali vardır– ve Kabardeylerden değişik hikâyeler dinlediğini aktarır.

Karaçay-Malkarlılar hakkında önemli bilgiler aktaran diğer bir seyyah ise Macar Janoş Karoy Besse'dir. 1829 yılında Elbruz dağına tırmanış seferine katılan Besse buradaki gözlemlerine dayanarak Digorların, Karaçayların ve Malkarların Macarlarla yakın akrabalık gösterdikleri kanısına varmış, hatta Macarlara en fazla benzeyenlerin adı geçen bu topluluklar olduğunu iddia etmiştir. Besse'ye göre Malkar ve Digor (tahmini Batı Osetler) prenslerinin kökenleri Basiyat ve Badinat isimli iki kardeşten gelmektedir ve sonrasında bu iki topluluk arasında önemli akrabalık bağları kurulmuştur [Mızıyev 1998: 87].

Elbruz dağına tırmanan başka bir seyyah ise Londra Kraliyet Asya Enstitüsü ve İmparatorluk Doğabilim Derneği üyesi Robert Lyall'dır. Karaçaylılardan "dağlı tatar kabilesi" olarak bahseden Lyall¹¹, Elbruz manzarasına hayranlığını dile getirir.

1820-1860 yılları arasında Kafkasya'da bulunmuş Fransız Leonti Yakovleviç. Lyulye eserinde çok kısa bir şekilde Karaçay-Malkarlardan bahsederken, Elbruz dağlarının eteklerinde ve Kuban nehrinin üst taraflarında yaşayan Karaçay Tatarlarının, Malkar, Çegem ve Orusbiglerle aynı kökten olduğunu belirtmiştir [Adiloğlu 2014].

1834-1836 ve 1836-1838 yılları arasında iki dönem Kuzey Kafkasyalılar arasında yaşayan ve önemli bilgiler toplayan bir Rus subayı Feodor Feodoroviç Tornau sadece Kafkas-Rus savaşında kullanılacak önemli bilgiler toplamakla kalmamış, bölgenin en ücra köylerini kapsayan alan çalışması yapan bilim insanı edasıyla önemli bilgiler aktarmıştır. 1864 yılında basılan anılarında, Karadeniz kıyılarından başlayarak Kuban'ın öte yanında yaşayan insanları Çerkesler, Abazinler ve Tatarlar olarak üçe ayırır ve bu üçe ayırdığı halklar içerisindeki Tatarları, Nogay Tatarları ve Karaçaylılar olarak açar. Tornau'ya göre Karaçaylar, Kuban'ın ve Teberdan'ın üst tarafı ile Elbruz'un eteklerinde yaşayan, savaşçılıktan daha ziyade ticaret ile uğraşan insanlardı. Yaklaşık olarak 8.000 gibi bir nüfusa sahip olan Karaçayların konuştukları lehçe Orta Asya'dandır [Tornau 1999: 96].

1848 yılında Karaçay-Malkar coğrafyasında bulunan Rus tarihçisi G. Tokarev burada yaşayan halkların kökenini Kıpçaklara bağlar [Tavkul 2007: 157]. Tokarev Karaçay-Malkarların etnik kökeni hakkında şu yorumları sunmuştur:

"G. Rubruck'un güvenilir ifadelerine göre bu topraklarda Komanlar (Kıpçaklar) yaşamışlar. Onlar kendi beylerine ve zenginlerine piramit şeklinde sivri çatılı mezarlar. Acaba buradaki mezarlar da onlardan mı kalmıştır? Yoksa başka kavimlerden mi? Bu meselenin açıklığa kavuşturulması ne iyi olurdu. Koban ırmağının adı ise şüphesiz Komanlardan kalmış olmalıdır. Pallas, Karaçaylıları bir Nogay kavmi diye yazmakla yanılmış. Bunların yüz ve vücut yapıları Pallas'ın yazdıklarının tam tersini gösteriyor. Ben bu bakımdan Klapproth'un söylediklerine tamamen katılıyorum. Klapproth, A. Lambert'in söylediklerine dayanarak gerçekten çok güzel ifade ediyor: Karaçaylılar, Kafkasya'nın en güzel milletlerinden biridir. Bunların yüz şekilleri Tatar, Moğol ve Nogaylara hiç benzemiyor. Klapproth, Karaçay sözünü kara ırmak şeklinde açıklıyor. Kara ırmakları olan dar vadilerde yaşayan Karaçaylılar Macar şehrinde, Çerkeslerin Kabardey'e gelmelerinden az bir zaman önce gelmişlerdir. Bu hikâye ile benim daha önce duyduğum başka bir hikâyeyele

¹¹ Lyall'ın eseri için bk. Robert Lyall, *Travels in Russia, the Crimea, the Caucasus and Georgia*, vol. I-II, Londra 1825.

de uyuşmaktadır. Kendi ağızlarından onların Bashan vadisinden geldiklerine dair rivayetler dinledim. Bundan başka bu köyün nasıl kurulduğu hakkında bir hikâye anlattılar. Bir avcı bir geyiği takip ederek buraya gelmiş. Bu yerin güvenli bir yurt olacağına kanaat getirmiş. Sonra geldiği yere, Bashan vadisine geri dönmüş ve hanımını yanına alarak tekrar buraya gelmiş. Daha sonra onların peşi sıra akrabaları, dostları da gelmiş ve bir zaman sonra burası bir köy haline gelmiş [Adiloğlu 2014].

The Caucasus isimli ve 1854 tarihli Ivan Golovin imzalı eserde ise Karaçay-Malkarların Magyarlardan (Macaristan'daki Maylar, Büyük Aslar) soyundan geldikleri ve dillerinin Osetçeden olduğu kadar Macarcadan da farklı olduğu belirtilmiştir. Ancak hemen alt satırlarda ise bu toplulukların, dillerinin ve hareketlerinin hangisinin hangisinden türediğine, hangisinin önce olduğuna dair soruların hâlâ açık şekilde cevaplandırılmadığı belirtilmiştir [Golovin 1854: 85].

1838-1855 yılları arasında değişik zaman dilimlerinde Türkiye, Rusya ve Kafkasya coğrafyasına sürekli seyahatlerde bulunan Britanyalı Edmund Spencer'a¹² göre Karasu ya da Karaçay kıyılarını kaplayan yerlerde yaşayan ve kendilerine bu yüzden Kara-Çerkes de denilen Karaçaylılar Tatarlarla aynı soydan gelmekte ve Tatarca'nın bir diyalektini konuşmaktaydılar [Karataş 2015: 385].

Dünya resmî dağcılık kayıtlarına göre Elbruz ve Kazbek zirvelerine ilk ayak basan dağcılardan olan İngiliz dağcı Douglas W. Freshfield [Erkan 1999: 73], 1868 yılındaki tırmanışlarını anlatan ve dağcılık konusunda teknik bilgilere, oldukça detaylı resimlere sahip olan iki eser hazırlamıştır. Karaçay ve Malkarlar hakkında ve yaşadıkları coğrafya dair çok ayrıntılı –özellikle Elbruz dağı hakkında– bilgiler sunmakla beraber bu halkların etnik kökenleri hakkında çok fazla bilgi vermemektedir. Freshfield, Çerek vadisinde bulunan ve yaklaşık 13.000 kişiden oluşan bu topluluğun kendilerini "Dağ Türkleri" olarak tanımladıklarını ve eski bir Türk diyalektiği ile konuştuğunu belirtmiştir [Freshfield 1902: 60].

Elbruz Dağının "Büyük Platosu", [Freshfield, 1902; 161]¹³

1874 yılındaki Elbruz dağına tırmanma amacıyla yola çıkan F.C. Grove¹⁴ anılarını 1875 yılında Londra'da yayınlamıştır. Kafkasya hakkında oldukça ayrıntılı bir eser hazırlamış olan Grove, Elbruz yolculuğunda Bezingi, Çegem, Orusbiy, Karaçay ve Malkarlarla karşılaşmış ve bunların bazılarının Türkçe konuştuğunu belirtmiştir.

¹² Edmund Spencer seyahat notları hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Edmund Spencer, *Travels in Circassia, Krim Tartary v. I-II*, Henry Colburn, Great Marlborough Street, London 1837-1839; Edmund Spencer, *Turkey, Russia, the Black Sea, and Circassia*, George Routledge&Co., London 1855.

¹³ Yine aynı kişinin Kafkasya'yı konu alan ve seyahatname niteliğindeki diğer bir eseri için bk. Douglas W. Freshfield, *Travels in the Central Caucasus and Bashan*, Longmans Green, Londra 1869.

¹⁴ Grove'un eseri için bk. F.C. Grove, *The Frosty Caucasus*, Longmans Green and Co., Londra 1875.

1886 yılında Elbruz Dağı'na tırmanmak için Bashan vadisinin yukarı kısmında yaşayan Karaçay-Malkar soyundan olan Orusbıyların köylerine gelen Rus araştırmacı S. Davidoviç, "Dağlı Kabardey" adını verdiği Karaçay-Malkarların diğer Kabardeylerden çok farklı olduğunu ve farklı bir dil konuştuklarını belirtmiştir [Tavkul 2007: 159].

Kafkasya'da Rusların dışında yapılan en kapsamlı arkeolojik kazıların sonuçları ile beraber ayrıntılı antropolojik yorumlamaları 1887 yılında "Recherches Antropologiques dans le Caucase" başlığı altında beş ciltlik bir eser hâlinde yayınlayan Fransız arkeolog ve antropolog Ernest Chantre bu eserlerin dördüncü cildinde dönem Kafkasya'sının halklarını sıralarken Kafkas kökenli olmayan halkların içerisinde Ural-Altay kökenli olarak Karaçay-Malkarlara da yer vermektedir [Erkan 1999: 81-83].

Sonuç olarak Karaçay-Malkar halklarının kökenlerine dair XVIII. ve XIX. yüzyıl Batılı seyyahların eserlerindeki genel kanı bu halkların diğer Kafkas halklarından farklı olarak genel itibarıyla Tatar üst kimliğinde Hun, Bulgar, Kuman ve Alan gibi Türk kavimlerinden olduğu yönündedir.

Karaçay-Malkarlıların Türk kökenli olduğu görüşünün yanı sıra bu halkların etnik oluşumunda Kafkas kavimlerinin de önemli bir payı vardır. Karaçay-Malkar halkının etnik yapısındaki, dillerindeki ve antropolojik yapılarındaki farklılıklar bu halkların etnik yönden birbirinden farklı birçok halkın bir arada yaşadığı Kafkasya coğrafyasında Hint-Avrupa, Türk ve Kafkas kavimlerinin karışımından ortaya çıkan bir etnik grup olduğunu işaret etmektedir [Tavkul 2007: 160]. Yine bu halklar uzun yüzyıllar boyunca diğer Kafkas halkları ile etnik ve kültürel açıdan kaynaşarak Kafkasya Halklarını ve Kafkasya Kültürünü oluşturmuşlardır.

Seyahatnameler titizlikle incelenmesi gereken tarihî kaynaklar olmakla beraber XVIII. ve XIX. yüzyıla ait ele aldığımız bütün bu seyahatnameler Batı dünyasının Rusya'ya ve Kafkasya'ya karşı -ister oryantalist kaygılarla olsun ister olmasın- ilgilerini ve bakış açılarını gözler önüne sermektedir. Bu yüzyıllar içerisinde Rusya ve Kafkasya coğrafyasında yapılan bu akademik çalışmalar sosyal bilimlere ve dil bilimine çok önemli katkılar sağlamamıştır. Yine bu akademik çalışmalar Rusya gibi çok geniş bir sahaya yayılmış bir imparatorluğun yine bu coğrafyada yaşayan çeşitli halklar üzerinde hâkimiyet sağlamasına yardımcı olmuş ve bu hâkimiyetin sürekli olmasını amaçlayarak siyasi, ekonomik, kültürel ve ilmî anlamda Rus İmparatorluğu'nun büyük zenginlikler kazanmasına sebebiyet vermiştir.

KAYNAKÇA

- ADİLOĞLU Adilhan, "Eski Avrupa ve Rus Yazılı Kaynaklarına göre Karaçay-Malkar Türkleri", https://ko-kr.facebook.com/note.php?note_id=10150274032145438, Erişim 24 Ekim 2014.
- BARTHOLD V.V. [2004]. *Rusya ve Avrupa'da Oryantalizm*, Çev. K. Bayraktar- A. Meral, İstanbul: Küre Yay.
- CHARDIN Jean [2014]. *Chardin Seyahatnamesi 1671-1673*, Ed. S. Yerasimos, Çev. Ayşe Meral, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- ELLIS George [1788]. *Memoir of a map of the countries comprehended between the Black sea and the Caspian*, Londra.
- ERKAN Aydın O. [1999]. *Tarih Boyunca Kafkasya, Çiviyazıları*, İstanbul.
- FRESHFIELD Douglas W. [1902]. *The Exploration of the Caucasus*, vol. I-II, Londra.

- 📖 FRESHFIELD Douglas W. [1869]. *Travels in the Central Caucasus and Bashan*, Longmans Green, Londra.
- 📖 GOLOVIN Ivan [1854]. *The Caucasus*, Trübner Company, Londra.
- 📖 GROVE F.C. [1875]. *The Frosty Caucasus*, Longmans Green and Co., Londra.
- 📖 GUMİLEV Lev N. [2004]. *Etnogenez: Halkların Şekillenışı, Yükseliş ve Düşüşleri*, Çev. D. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yay.
- 📖 KARATAŞ, Ömer; IŞIK Serdar [2015]. "Seyahatnamelerde Kuzey Kafkasya Türkleri", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, Manisa 2015, s.373-390.
- 📖 KLAPROTH Julius von [1814]. *Travels in the Caucasus and Georgia*, Londra.
- 📖 LAJOS Tardy [1977]. "Johannes De Galonifontibus 1404", Evi utibesza-moloja a Kaukazusi nepekrol, *Antik Tanulmányok (Studia Antiqua)*, XXIV. N 1-2, Budapest 1977, s. 91-123.
- 📖 LAJOS Tardy [1978] "The Caucasian Peoples and their neighbours in 1404", *Acta Orientalia*, 32 (1), Budapest 1978, s. 83-111.
- 📖 LAMBERTİ Arcangelo [1654]. *Relatione della Colchide hoggi detta Mengrelia, nella quale si tratta dell'origine, costumi e cose naturali di quei paesi*, Napoli.
- 📖 LYALL Robert [1825]. *Travels in Russia, the Krimea, the Caucasus and Georgia*, vol. I-II, Londra 1825.
- 📖 MİZİYEV İsmail [1998]. "İstoriya Karaçaevo Balkarskogo Naroda s Drevneyşih Vremen do Prisoedineniya k Rossi", Çev. Aliy Şidakov, As-Alan, n.1, 1998, s.85. <http://miziev.ru/work/kara-ay-malkar-halkinin-tarihi?showall=&start=6>, erişim tarihi 27 Ekim 2014.
- 📖 PORTER Robert Ker [1821]. *Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonia &c.*, vol. I, Londra.
- 📖 POTOCKI Jan [1802]. *Histoire Primitive des Peuples de la Russie avec une Exposition complete de Toutes les Nations*, Imprime a l'Academie Imperiale des Sciences, St. Petersburg 1802.
- 📖 POTOCKI Jan [1829]. *Voyage dans les steppes d'Astrakhan et du Caucase*, Paris.
- 📖 REINEGGS Jacop [1797]. *Allegemie Historich, Topographische Beschreibung des Kaukasus*, Hildesheim-St. Petersburg 1797.
- 📖 *Russia through the Eyes of Foreigners: Travel and Personal Accounts from the Sixteenth Century to the October Revolution 1917*, Leiden: IDC Publishers.
- 📖 SİDORKO Clemens P. [2002]. "Nineteenth century German travelogues as sources on the history of Daghestan and Chechnya", *Central Asian Survey*, 21 (3), 2002, ss. 283-299.
- 📖 SPENCER Edmund [1837-1839]. *Travels in Circassia, Krim Tartary* v. I-II, Henry Colburn, Great Marlborough Street, London.
- 📖 SPENCER Edmund [1855]. *Turkey, Russia, the Black Sea, and Circassia*, George Routledge&Co., London.
- 📖 ŞAMANLANI İbrahim [1987]. *Koban Başında-Tarih Haparla*, Çerkessk.
- 📖 TAVKUL Ufuk [2007]. *Kafkasya Gerçeği*, İstanbul: Selenge Yay.
- 📖 TORNAU Feodor Feodoroviç [1999]. *Bir Rus Subayının Kafkasya Anıları*, Çev. Keriman Vurdem, Ankara: Kafkasya Derneği Yay.
- 📖 WALLERSTEIN Immanuel [2011]. *The Modern World-System II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy 1600-1750*, Berkeley: University of California Press.